

DRUGA KNJIGA

POČETAK RATA

1. Odavle počinje već rat između Atenjana i Peloponežana i saveznika jednih i drugih, u kojem nisu više općili međusobno bez glasnika, i u kojem su se neprestano borili. Pojedini događaji opisani su po redu kako su se zbivali, prema ljetu i zimi.

TEBANCIMA ZAPOČNU NEPRIJATELJSTVA ZAUZIMANJEM PLATEJE

2. Četrnaest godina potraja tridesetogodišnji mir koji je nastao poslije zauzeća Eubeje. A petnaeste godine, kad je u Argu već četrdeset i osam godina svećenica bila Hrizida, za Enesije, efora u Sparti, i za Pitodora, koji je već dva mjeseca bio arhont Atenjanima, šestoga mjeseca poslije bitke kod Potideje, u početku proljeća, uđu Tebanci, njih malo više od tri stotine (a vodili su ih poglavari beotski Pitangel Filidov i Dijempor Onetoridov), o prvome snu, oružani u Plateju u Beotiji, koja je bila saveznica atenska. Pozovu ih i otvore im vrata Platejani Nauklid i njegova stranka hoteći zbog vlastite moći uništiti građane, svoje protivnike, i grad podložiti Tebancima. To učine uz pomoć Eurimaha Leontijadova, najmoćnijega čovjeka među Tebancima. Tebanci

su predvidjevši da će nastati rat htjeli prije, još za vrijeme mira i dok još nije očito buknuo rat, zauzeti Plateju, vječnu svoju neprijateljicu. To lakše potajno uniđu jer nije pred gradom stajala straža. Stigavši s oružjem na trg nisu slušali one koji su ih pozvali da se odmah laćaju posla i provaljuju u kuće svojih neprijatelja, nego su odlučili poslužiti se prikladnim proglasima i radije skloniti grad na savez i prijateljstvo (i glasnik oglasi, ako tko želi po starom ugovoru svih Beočana stupiti u savez, neka se s oružjem nađe kod njih), jer su držali da će na taj način grad lako pristati uz njih.

3. Kad Platejani saznaju da su Tebanci u gradu i da su ga iznenada zauzeli, poboje se i pomisle da ih je unišlo mnogo više (jer nisu po noći vidjeli), pristanu na savez i prihativši njihove prijedloge mirovahu, pogotovo kad nikomu nisu činili ništa nažao. A dok su to radili, nekako opaze da Tebanaca nije mnogo te povjeruju, ako ih napadnu, da će ih lako svladati. Naime, platejska svjetina nije bila voljna raskinuti s Atenjanima. Odluče, dakle, na njih navaliti, stanu se skupljati i probijati zajedničke zidove između sebe, da ih ne bi opazili ako bi išli ulicama; stavljali su po ulicama kola bez tegleće marve, da im budu umjesto zida, i ostalo su spremali što se komu činilo da će biti korisno u tadašnjim prilikama. Dok su to spremali, koliko je bilo moguće iskoristili su vrijeme noći, i upravo su u osvit izlazili iz kuća protiv njih, da se ne bi borili s njima po danu kad bi ovi bili smioniji i s njima izjednačeni, nego noću dok su strašljiviji, jer su se slabije od njih snalazili u gradu. Odmah ih napadnu i brzo je dolazilo do borbe prsa u prsa.

4. Čim Tebanci opaze da su prevareni, zbiju se zajedno i odbijahu od sebe navale odakle bi god dolazile. I dva i tri puta ih suzbiju, ali kad oni zatim nasrnu s velikom bukom, pa kad su istodobno i žene i sluge stali uz viku i ciku bacati s kuća kamenje

i crepove, a noću je palo mnogo kiše, prestraše se i okrenuvši se bježali su kroz grad. Većina ih u tami i po blatu nije znala za prolaze kud bi se trebalo spasiti (to se događalo za posljednje četvrti mjeseca), a progonitelji su pak poznavali putove i nisu puštali da im umaknu, tako da su mnogi pogibali. Neki Platejanin zaključa vrata kuda su unišli i koja su jedina bila otvorena, posluživši se drškom koplja umjesto klina u prijevornici, tako da ni tuda nije više bilo izlaza. A kad su ih progonili po gradu, neki se od njih popnu na zid, skoče van i većina ih pogine. Neki umaknu neopaženi rasjekavši prijevornicu na nezaposjednutim vratima sjekirom koju im je dala neka žena, ali ne mnogi (jer su ih brzo opazili), a drugi su raspršeni kojekuda po gradu pogibali. Najveći dio, i onaj koji je bio najzbijeniji, upadne u veliku kuću koja je bila tik do zida, a njezina su vrata slučajno bila otvorena. Mislili su da su vrata te kuće gradska vrata i da kroz njih prolaz vodi van. Gledajući ih zatvorene Platejani su vijećali o tome bi li ih spalili na mjestu gdje jesu zapalivši kuću ili bi što drugo s njima učinili. Na koncu se ti, i drugi Tebanci koji su lutajući po gradu preživjeli, pogode s Platejanima da predadu sebe i oružje i da učine s njima kako god hoće. Ovi, dakle, u Plateji tako prođu.

5. Ostali Tebanci, koji su imali stići u noći sa svom vojskom ako što ne bi polazilo za rukom onima koji su provalili, budući da im je već na putu stigla vijest o onom što se dogodilo, žurili su se u pomoć. Plateja je daleko od Tebe sedamdeset stadija i kiša koja se noću izlila uspori njihov dolazak, jer je rijeka Asop jako nabujala te se nije mogla lako prijeći. Putujući po kiši i jedva prešavši rijeku zakasne, jer su već njihovi zemljaci bili dijelom uništeni, a dijelom živi uhvaćeni. Kad su Tebanci vidjeli što se dogodilo, vrebali su na Platejane izvan grada, jer su i ljudi bili po poljima s oruđem i blagom budući da je zlo nastalo neočekivano za vrijeme mira. Htjeli su, ako bi koga uhvatili, da im bude taocem za one u gradu za koje su se nadali da su neki od njih živi

uhvaćeni. Ovi su to namjeravali. Dok su oni još vijećali, Platejani, posumnjavši da će se nešto takvo dogoditi i prestrašivši se za svoje vani, pošalju glasnika k Tebancima govoreći da ni ono što su oni učinili nije djelo bogu milo, jer su pokušali usred mira zauzeti njihov grad. I govorili su im neka ne čine zla onima vani; inače, rekoše, i oni će pogubiti njihove ljude koje su žive zarobili, ali ako se opet povuku iz njihove zemlje, vratit će im njihove ljude. Tebanci tako kažu i tvrde da su to Platejani potkrijepili zakletvom. Platejani ne priznaju da su im obećali odmah vratiti njihove ljude, nego ako se kako pogode u prije zapodjetim pregovorima, i kažu da se nisu zakleli.

Tebanci se, dakle, povuku iz njihove zemlje ništa im zla ne učinivši. Čim su Platejani sve s polja brzo otpremili u grad, poubijaju odmah one ljude. Bilo ih je zarobljeno sto i osamdeset, a među njima je bio i Eurimah uz čiju su pomoć izdajnici to izveli.

6. Učinivši to, slali su glasnika u Atenu. Mrtvace po ugovoru vrata Tebancima, a prilike su u gradu uređivali kako im se činilo najbolje u tadašnjem položaju. Atenjanima bi odmah javljeno što se u Plateji dogodilo i oni smjesta pohvataju Beočane koji su bili u Atici. U Plateju pošalju glasnika nalažući mu da reče neka ništa nažao ne učine Beočanima u svojoj vlasti prije nego i sami nešto odluče o njima, jer im nije bilo javljeno da su mrtvi. Prvi je glasnik otišao u isto vrijeme s provalom Tebanaca, a drugi čim su bili pobijedeni i pohvatani. Za kasnije događaje nisu Atenjani ništa znali. Tako su, dakle, Atenjani ne znajući javljali po glasniku. A kad je glasnik stigao, našao je ljude poubijane. Poslije toga pošalju Atenjani vojsku u Plateju, dopreme hrane i ostave posadu, a najnesposobnije ljude sa ženama i djecom otpreme.

RASPOLOŽENJE GRČKIH DRŽAVA. POPIS OBOSTRANIH SAVEZNIKA

7. Kad se taj čin zbio u Plateji i mir bio očito prekršen, Atenjani su se spremali na rat, a spremali su se i Lakedemonjani sa saveznicima. Jedni i drugi kanili su slati poslanstva kralju i drugamo k barbarima ako su se nadali da će odatle izvući kakvu korist i pridobivali su za savez gradove koji su bili izvan njihove vlasti. Lakedemonjani nalože onima koji su pristali uz njih da osim lađa, koje su se ondje nalazile iz Italije i Sicilije, grade lađe prema veličini gradova, kako bi čitav broj lađa bio pet stotina, i da spremaju određenu svotu novaca, a inače da budu mirni i da Atenjane puštaju u luku samo s jednom lađom, dok ono ne bude spremno. Atenjani su ispitivali postojeći savez i slali poslanike poglavito u krajeve oko Peloponeza: u Kerkiru, Kefaleniju, k Akarnancima i u Zakint, jer su vidjeli, ako ta mjesta budu s njima u čvrstom prijateljstvu, da će sa svih strana moći zavojštiti na Peloponez.

8. Ni jedni ni drugi nisu snovali ništa neznatno, nego su se, prirodno, svim silama spremali za rat. U početku se svi s većim oduševljenjem laćaju posla. A tad je bilo i mnogo mladeži na Peloponezu, a mnogo i u Ateni, koja se rado prihvaćala rata zbog neiskustva. Ostala čitava Helada bila je uzbuđena zbog sukoba prvih država. I mnoga su se proroštva pronosila, a mnoga su i tumači pjevali u stihovima, i kod onih koji su kanili ratovati i u ostalim državama. Pa i Del se potrese malo prije toga, a prije nikad⁴⁷ nije bilo na njemu potresa otkako Heleni pamte. Govorilo se i vjerovalo da je to bio znak za buduće događaje. Da li se i drugi kakav događaj te vrste zbio, sve se to istraživalo. Sklonost je ljudi kudikamo veća bila za Lakedemonjane, osobito jer su razglasili da oslobađaju Heladu. Svatko se trsio, i privatnik i dr-

⁴⁷ Protuslovlje prema Herodotu (VI 98) koji spominje potres na Delu kratko vrijeme prije bitke na Maratonu, a o kasnijem potresu ne govori.

žava, ne bi li im mogao što pomoći i riječju i djelom. Pritom se svakomu činilo da će stvari zapeti ako on sam ne bude nazočan. Tako se većina ljutila na Atenjane, jedni želeći se riješiti njihova gospodstva, a drugi bojeći se da njima ne zavladaju.

9. S takvom, dakle, pripravom i mišljenjem započnu rat. Polazili su u rat s ovim državama kao saveznicama. Ovo su bili saveznici Lakedemonjana: svi Peloponežani unutar Istma, osim Argivaca i Ahejaca (ti su bili u prijateljstvu s obojima; u početku su od Ahejaca jedino Pelenjani zajedno s njima ratovali, a kasnije svi), a izvan Peloponeza Megarani, Beočani, Lokrani, Fočani, Ampračani, Leukađani i Anaktorci. Od tih su brodove davali Korinćani, Megarani, Sikionjani, Pelenjani, Elejani, Ampračani i Leukađani, konjanike Beočani, Fočani i Lokrani, a pješake ostali gradovi. To su bili saveznici Lakedemonjana. A uz Atenjane su bili: Hijani, Lezbljani, Platejani, Mesenjani u Naupaktu, većina Akarnanaca, Kerkirani, Zakinćani i druge države koje su plaćale porez, od ovih naroda – Karija na moru, Dorani u susjedstvu Karanima, Jonija, Helespont, narod uz tračku obalu i otoci koji su između Peloponeza i Krete prema sunčanom izlazu, svi Kikladski otoci osim Mela i Tere. Od tih su brodove davali Hijani, Lezbljani i Kerkirani, a ostali pješaštvo i novac. To su bili saveznici i jednih i drugih, te pripreme za rat.

PERIKLO POVLAČI SEOSKO STANOVNIŠTVO U GRAD

10. Lakedemonjani su odmah poslije događaja u Plateji javljali svuda po Peloponezu i vanjskim saveznicima neka gradovi spremaju vojsku i ono što je svakako potrebno da imaju za vojni pohod izvan zemlje, jer kane provaliti u Atiku. A kad je svaki od njih bio spreman, pođu u određeno vrijeme dvije trećine iz svakoga grada na Istam. I kad je sva vojska bila sakupljena, Arhi-

dam, lakedemonski kralj, koji je vodio tu vojsku, sazavši vojskovođe svih gradova i najviše dostojanstvenike i najuglednije ljude, opominjao ih je ovako:

11. »Peloponežani i saveznici! I oci su naši vodili mnoge vojne i na samom Peloponezu i izvan njega, i stariji od nas samih nisu neiskusni u ratovima! Pa ipak, nikad nismo izašli s većom spremom od ove, jer sad polazimo i protiv države vrlo moćne i sami vojujemo u vrlo velikom broju i po izbor smo junaci. Pravo je, dakle, da se ne pokazujemo gorima od svojih otaca i da ne zaoštajemo za svojom slavom. Čitava je Helada uzbuđena ovim pohodom i, sklona nama zbog mržnje prema Atenjanima, motreći želi da postignemo ono što namjeravamo. Ne treba, dakle, ako se komu i čini da navaljujemo s velikim mnoštvom i da je velika sigurnost kako nam protivnici neće izaći na megdan, da toga radi krećemo na njih nešto nemarnije pripremljeni, nego i vojskovođa svakoga grada i vojnik svaki za se mora uvijek očekivati da će zapasti u kakvu opasnost. Nesigurni su ratni pothvati, i mnogi su nenadani, i navale se poduzimaju sa žestinom. Često manje, ali opreznije mnoštvo suzbije veću vojsku zbog toga što je ona, prezirući protivnika, bila nespriprema. U neprijateljskoj zemlji treba uvijek smiona srca vojevati, a na djelo se spremati sa strahom. Tako mogu vojnici biti najsrčaniji za navalu na protivnike i od njihova napadaja najsigurniji. Mi i ne idemo protiv države koja je nemoćna u obrani, nego protiv države koja je u svemu najbolje spremna. Stoga se treba sigurno nadati da će nam oni izaći na megdan; ako i nisu sad udarili, dok još nismo tamo, a ono će udariti kad nas budu gledali u svojoj zemlji kako je pustošimo i uništavamo njihovu imovinu. U svima plane srdžba, i to odmah, dok gledaju svojim očima kako trpe nešto neobično, a budući da ljudi u ljutnji vrlo malo razmišljaju, ponajviše se laćaju posla. Vjerojatno je da će Atenjani i prije nego ostali učiniti što takvo, jer žele vladati ostalima i radije provaljujući pustošiti ze-

mlju susjeda nego gledati pustošenje svoje zemlje. Budući, dakle, da vojujete s tolikom državom, steći ćete najveću slavu i precima i sebi samima, ili slavu ili sramotu prema uspjesima. Slijedite kamo god vas tko bude vodio, pazeći prije svega na red i oprez, i zapovijedi spremno vršite! Najljepše je i najsigurnije ako kod mnogih vidljivo vlada jedan red. «

12. Arhidam toliko reče i raspustivši skupštinu pošalje najprije u Atenu Spartanca Melesipa Dijakritova ne bi li Atenjani radije nešto popustili videći njih već na putu. Ali oni ga ne puste u grad ni pred vlasti, jer je prije prodro prijedlog Periklov da ne primaju glasnika ni poslanstvo lakedemonsko kad na njih zavojšte. Odašalju ga, dakle, prije nego su ga saslušali i nalože mu da još istoga dana prijede njihove granice. Ubuduće, ako budu što htjeli, neka se najprije vrate u svoju zemlju i odanle šalju poslanike. Pošalju s Melesipom provodiče da ni s kim ne dođe u dodir. Kad je on došao na granicu i htio se od njih oprostiti, otputuje rekavši samo ovo: »Ovaj će dan biti Helenima početak velikih zala.« A kad on stigne u tabor i Arhidam shvati da Atenjani nikako neće ništa popustiti, tada napokon digne tabor i stane napredovati s vojskom prema njihovoj zemlji. Beočani su bili dali Peloponežanima dio svoje vojske i konjanike da s njima ratuju, a s preostalim dijelom provale u Plateju i opustoše zemlju.

13. Dok su se Peloponežani još skupljali na Istmu i bili na putu, Periklo Ksantipov, koji je bio vojskovođa atenski s još devet drugih, uvidio je, prije nego su provalili u Atiku, da će doći do provale. Posumnjao je da će Arhidam, koji mu je bio prijatelj, poštediti njegova polja i da ih neće opustošiti, bilo sam osobno u želji da mu ugoditi ili da će se to dogoditi na zapovijed Lakedemonjana, da ga okleveću, kao što su i naložili Atenjanima da čiste grad od svetogrđa njega radi. Zato je govorio Atenjanima u skupštini da mu je Arhidam prijatelj, ali da to ipak ne može biti

državi na štetu, pa ako neprijatelji ne opustoše njegova polja i kuću kao imovinu ostalih, on ih prepušta da budu državno vlasništvo i neka zbog toga ne padne na njega nikakva sumnja. Preporučivao im je i u tadašnjem času, kao i prije, neka se spremaju na rat i neka sve s polja sklanjaju u grad, neka ne izlaze u boj, nego neka se povuku u grad i njega brane, i neka opremaju moraricu, čime su jaki, a saveznike neka čvrsto drže u ruci govoreći im da njihova snaga ovisi o novčanim dohocima saveznika i da se u ratu mnogo toga postiže mudrošću i obiljem novaca. Pozivaše ih neka budu puni pouzdanja jer grad dobiva obično šest stotina talenata⁴⁸ godišnjega dohotka od saveznika, bez ostalih svojih dohodaka, a na akropoli da je k tome još zaliha od šest tisuća talenata kovanoga srebra (najviše je novaca bilo deset tisuća manje tri stotine, od čega se potrošilo za propileje akropole i ostale zgrade, i za Potideju); osim toga ima nekovanoga zlata i srebra na zavjetnim darovima, privatnim i državnim, i na svetim spravama, koliko ih ima za svečane ophode i natjecanja, te od medskoga plijena i ako je što drugo takvo, ne manje od pet stotina talenata. K tomu je još dodavao i veliko blago iz ostalih svetišta, kojim će se oni moći poslužiti, a ako uz sve to budu u velikoj nuždi, poslužiti će se i zlatom na kipu same božice⁴⁹. Izjavljivaše da njezin kip ima težinu od četrdeset talenata čistoga zlata i da se sve dâ skinuti. Ali ako se posluže tim zlatom za spas države, reče, da treba opet ne manje nadoknaditi. Što se novaca tiče, tako ih je, dakle, sokolio. Oklopnika da ima trinaest tisuća bez onih po tvrđavama i kruništima gradskih zidova, kojih ima šesnaest tisuća. Toliko ih je čuvalo gradske zidine u početku kad su provalili neprijatelji, između najstarijih i najmlađih i doseljenika koji su bili oklopnici. Falerskoga je zida bilo trideset i pet stadija do gradskoga pojasa, a samoga gradskoga pojasa koji se

⁴⁸ Najpoznatiji su egipško-atički talent od 36 kg i Solonov atički talent od 26 kg plemenite kovine, od koje se kovao novac. Talent znači i mjeru i novac.

⁴⁹ Znameniti Fidijin kip boginje Atene na atenskoj akropoli.

čuvao četrdeset i tri stadija (a nešto se od njega i nije čuvalo, ono između dugoga zida i falerskoga). Dugi zidovi do Pireja mjerili su četrdeset stadija, od čega se čuvao vanjski dio, a čitavi krug zidina oko Pireja s Munihijom iznosio je šezdeset stadija, od čega je polovica bila zaposjednuta. Konjanika je navodio tisuću i dvjesto sa strijelcima na konju, strijelaca tisuću i šest stotina i troveslarki sposobnih za plovidbu tri stotine. Tim su raspolagali Atenjani. Svako pojedino od toga nije bilo manje od navedenih brojaka kad je u početku imalo doći do provale Peloponežana i kad su stupali u rat. A navodio je Periklo i ostale razloge, kako je običavao, za dokaz da će pobijediti u ratu.

14. Atenjani su se, saslušavši ga, dali nagovoriti i otpremali su u grad s polja djecu i žene i ostale sprave kojima su se u kući služili, pa i drveninu samih kuća koje su rušili. Sitnu stoku i tegleću marvu sklone na Eubeju i obližnje otoke. To seljenje bilo im je teško jer je većina obično živjela stalno na poljima.

15. A to su doživljavali Atenjani od drevnih vremena više od drugih ljudi. Za Kekropa i prvih kraljeva do Tezeja, Atika je uvijek bila naseljena po gradovima koji su imali svoje gradske urede i arhonte i, kad se ne bi čega bojali, nisu polazili na vijećanje kralju, nego su sami za se upravljali državom i vijećali. Neki su se od njih nekoć i zaratili međusobno, kao na primjer Eleuzinjani pod Eumolpom protiv Erehteja. A kad je Tezej postao kraljem i bio ne samo mudar nego i moćan, među ostalim preuredi zemlju pa ukine i vijeća i poglavarstva ostalih gradova i ujedini sve u sadašnjem gradu postavivši jednu vijećnicu i jedan državni ured⁵⁰. Iako su pojedinci posjedovali svoje posjede baš kao i prije, prisili ih da se služe tim jedinim gradom, koji postane velik jer su svi odmah njemu plaćali porez. I Tezej ga takva preda

⁵⁰ Pritanej, sjeverno pod tvrđavom, bio je sjedište Vlade. Tu su se doživotno hranili članovi vlade i zaslužni građani.

svojim nasljednicima. Od onog doba još i sada slave Atenjani na državni trošak ujedinjenje kao svetkovinu božičinu. A prije toga grad je bio ono što je sad akropola i onaj dio pod njom koji je najviše okrenut prema jugu. Dokazom je to što su svetišta ne samo Atene nego i ostalih bogova na samoj akropoli, a ona izvan nje smještena su više uz taj dio grada, kao svetište Zeusa olimpijskoga, Pitij⁵¹, Gejin hram i hram Dioniza u Limni, komu se u čast slave starije Dionizije dvanaestoga dana u mjesecu Antesterionu⁵², kao što to Jonjani, koji su potekli od Atenjana, još i sad slave. Tu imaju sjedište i druga stara svetišta. Tamo je i svetište izvora koji se sada, nakon što su ga tirani tako uredili, zove Eneakrun⁵³, a u starini, dok su vrela bila vidljiva, zvao se Kaliroja⁵⁴. Oni su se služili tim izvorom za najvažnije zgode jer je bio blizu, pa i sad se, još od starine, obično služe tom vodom prije svadbe i za druge svete obrede. Zbog staroga tamošnjega naselja Atenjani sve do danas nazivaju akropolu gradom.

16. Dugo vremena stanovali su, dakle, Atenjani samostalno po selima, a kako se i poslije ujedinjenja po običaju većina starih i mlađih sve do ovoga rata rodila i stanovala na selu, nisu se lako selili s čitavom obitelji, osobito jer su netom popravili zgrade poslije Medskih ratova. Ljutili su se i teško podnosili što ostavljaju kuće i svetišta koja su im bila pradjedovska baština još od negdašnjega državnog ustava, i što imaju mijenjati način života i svaki ostaviti baš svoj rodni grad.

17. Kad su došli u grad, samo nekolicina je imala stan i utočište kod kojeg od prijatelja ili rođaka, a većina se nastanila na praznim mjestima u gradu i u svim svetištima bogova i polubogova

⁵¹ Pitij je hram Apolona pitijskoga.

⁵² Antesterion je osmi antički mjesec, druga polovica veljače i prva polovica ožujka, cvjetni mjesec.

⁵³ Eneakrun znači deveterocijevni izvor, jer je voda istjecala na devet cijevi.

⁵⁴ Kaliroja = Ljepoteki.

osim akropole i Eleuzinija⁵⁵, i drugoga kojega svetišta ako je bilo čvrsto zaključano. Takozvani Pelargik⁵⁶ pod akropolom, na kojem se pod prijetnjom prokletstva nije smjelo stanovati, što je zabranjivao i konac nekoga pitijskoga stiha govoreći:

.... bolje zapušten da je Pelargik,

ipak bude nastanjen zbog nenadane nužde. Meni se čini da se proročanstvo ispunilo protivno njihovom očekivanju, jer nisu zbog nedopuštenog nastanjenja nastale nesreće gradu, nego je nastala nužda stanovanja zbog rata koji proročanstvo nije spomenulo, ali je unaprijed znalo da Pelargik u dobru nikad neće biti nastanjen. Mnogi se smjeste u kulama zidova i kako je tko gdje mogao, jer grad nije imao mjesta za tolike bjegunce. Kasnije se nastane napokon i na dugim zidovima, podijelivši ih između sebe, i u velikom dijelu Pireja. Ujedno su se bavili i pripremanjima za rat skupljajući saveznike i spremajući navalu na Peloponez sa stotinu lađa. Takva je bila njihova priprema.

PRVI UPAD PELOPONEŽANA U ATIKU

18. Vojska Peloponežana napredujući dođe najprije u Enoju u Atici, gdje su kanili provaliti u nju. Tu su se utaborili i spremali jurišati na zid strojevima i na drugi način. Enoja je na granici Atike i Beotije; bila je utvrđena i u njoj su Atenjani držali posadu kad bi ih zatekao rat. Spremali su se, dakle, na juriš i inače su potratili dosta vremena oko Enoje. Od toga se svali na Arhidama velika krivnja jer se činilo da je i u pripremanju rata bio mlitav i Atenjanima sklon jer nije preporučivao brzo ratovanje. Dok se

⁵⁵ Eleuzinij je bio hram eleuzinske Demetre u Ateni.

⁵⁶ Pelargikom se nazivao jedan dio zidina akropole koji su navodno sagradili već Pelazgi od golemoga kamenja, s devet vrata.

skupljala vojska, čekanje na Istmu i ostalo sporo putovanje bilo je uzrokom klevete na nj, a najviše zadržavanje u Enoj. Atenjani su u tom vremenu otpremali sve svoje u grad, a Peloponežani su mislili da bi oni, brzo provalivši, bili zatekli sve još vani da nije bilo njegova oklijevanja. Tako se vojska ljutila, a Arhidam mirovao. On se uzdržavao očekujući, kako kažu, da će Atenjani nešto popustiti dok im je zemlja još neopustošena i da će teško dopustiti da je unište.

19. Kad su, dakle, udarili na Enoju i kad je pokušavši svako sredstvo nisu mogli osvojiti, a Atenjani nisu preko glasnika ništa pregovarali, tad se okane nje otprilike osamdeseti dan poslije događaja u Plateji (kad su provalili Tebanci) i upadnu u Atiku ljeti kad je žito bilo u najboljem rastu. Vodio ih je lakedemski kralj Arhidam Zeuksidamov. Udarajući tabor uništavali su najprije Eleuzinu i Trijazijsku ravnicu, a natjerali su u bijeg i neke atenske konjanike kod takozvanih Rita⁵⁷. Zatim su napredovali kroz Kropiju imajući s desna goru Egalej, dok nisu stigli u Aharnu, najveće mjesto od atičkih takozvanih općina⁵⁸. Tu se zaustave, udare u njoj tabor i ostanu dugo vremena pustošeći kraj.

20. Pripovijeda se da je Arhidam, svrstavši se za boj, pričekao kod Aharne i s ovakvom namjerom nije za one provale sišao dalje u ravnicu: nadao se da će možda Atenjani, koji su obilovali mnogobrojnom mladeži i bili spremni za rat kao nikad prije, izaći u boj i da neće podnijeti da im se zemlja opustoši. A kad mu ne dođu ususret kod Eleuzine i Trijazijske ravnice, iskušavao ih je, utaboren kod Aharne, hoće li navaliti. S jedne strane mjesto mu se činilo zgodno za tabor, a s druge su i Aharnjani bili važan dio države (jer ih je bilo tri tisuće oklopnika) te se činilo da neće

⁵⁷ Riti, slana jezera s kojih je ulov ribe pripadao hramu u Eleuzini.

⁵⁸ Umjesto četiri file podijelio je Kliten državu na deset fila, a svaku od ovih na više općina kojih je broj iznosio oko 180.

mirno gledati uništenje svoje zemlje, nego da će sve povući u boj. Ako i kod te provale ne bi Atenjani izašli u boj, smionije će već kasnije pustošiti ravnicu i približiti se samome gradu. Ahar-njani lišeni svoga vlasništva neće biti jednako spremni srtati u opasnost za zemlju ostalih i nastat će nesloga u javnom mišlje-nju. S tom je namjerom čekao Arhidam kod Aharne.

21. Dok je vojska bila kod Eleuzine i Trijazijske ravnice, Atenja-ni su još gajili neku nadu da oni neće napredovati bliže k njima, sjećajući se da se i lakedemoni kralj Plistoanakt Pausanijin, kad je s peloponeskom vojskom provalio u Atiku do Eleuzine i Trije četnaest godina prije ovoga rata, vratio natrag i nije više dalje napredovao (zbog čega je baš i bio prognan iz Sparte jer se mislilo da se dao novcem potkupiti na uzmak). A kad su vidjeli vojsku kod Aharne šezdeset stadija daleko od grada, nisu to više mogli podnositi, nego im se činilo strašno, kao što je prirodno, da im se zemlja pustoši naočigled, što mlađi nisu još nikad vidjeli, a ni stariji osim za Perzijskih ratova. I ostali su mislili, a osobito mladež, da treba udariti na njih, a ne mirno to gledati. Na sastancima su se mnogo svađali, jedni tražeći da navale, a drugi to ne dopuštajući. Vračevi su govorili u stihovima svakojaka proroštva koja su ljudi slušali kako je tko bio sklon. Aharnjani su, misleći u sebi da su važan dio atenske države, budući da se pustošila njihova zemlja, najviše tjerani na provalu iz grada. Grad je bio izvanredno razdra-žen, ljutili su se na Perikla i ništa se nisu sjećali onoga što im je prije preporučio, nego su ga psovali što ih kao vojskovođa ne vodi u boj i držali su da je on kriv svemu što trpe.

22. Periklo, videći ih kako se ljute na tadašnje stanje i ne misle najbolje, a s druge strane uvjeren da on pravo sudi da ne smiju navaljivati, nije ih sazivao u skupštinu niti na kakav sastanak da ne bi, ako se sastanu, u čemu pogriješili više strašću nego zrelim razmišljanjem. Grad je čuvao stražama i bio je miran koliko je najviše mogao. Ipak je uvijek slao konjanike da ne bi prethod-

nice vojske koje su upadale u polja blizu grada činile štetu. Jedanput se u kratkom konjaničkom boju u Frigiji pobije jedna četa atenskih konjanika i s njima združenih Tesalaca protiv beotskih konjanika. U tom boju Atenjani i Tesalci nisu bili slabiji dok nisu Beoćanima pritekli u pomoć oklopnici i natjerali ih u bijeg. I Tesalaca i Atenjana ne pogine mnogo. Ipak još istoga dana uzmu poginule sa sobom ne sklopivši primirje. Peloponežani podignu sljedećega dana pobjednički znak. Ta se pomoć Tesalaca Atenjanima osnivala na starom savezu. K njima dođu Larišani, Farsaljani (Parašani), Kranonci, Pirašani, Girtonjani i Ferani. Vođe su im bile iz Larise Polimed i Aristonoj, svaki od svoje stranke, a iz Farsala Menon. Vojskovođe su i ostalima bili iz pojedinih gradova.

POTHVATI ATENJANA PROTIV PELOPONEZA I EGINE

23. Budući da Atenjani nisu izlazili u boj, Peloponežani su, digavši tabor iz Aharne, pustošili neke druge općine između Parneta i gore Brilesa. Dok su Peloponežani bili još u njihovoj zemlji, Atenjani pošalju oko Peloponeza stotinu brodova koje su dugo opremali i na njima tisuću oklopnika i četiri stotine strijelaca. Vojskovođe su bili Karkin Ksenotimov, Proteja Epiklov i Sokrat Antigenov. Isplovivši tim brodovljem plovili su naokolo, a Peloponežani su ostali u Atici toliko vremena koliko su imali hrane, pa se onda vrate kroz Beotiju, ali ne onuda kuda su provalili. Prolazeći kraj Oropa opustoše takozvanu Grajsku zemlju u kojoj stanuju atenski podložnici Oropljani. Stigavši na Peloponez razidu se svaki u svoj grad.

24. Nakon njihova odlaska Atenjani na kopnu i moru postave straže, koje su kanili držati čitavoga rata. I odluče izlučiti tisuću talenata od novaca na akropoli, staviti ih napose i ne trošiti, a ratovati ostalim novcem. A ako tko predloži ili iznese na glasova-

nje da dirnu taj novac za što drugo, odrede kao kaznu smrt, osim u slučaju ako neprijatelji pomorskom vojskom udare na grad te bude potrebno braniti se. Zajedno s novcem izluče svake godine stotinu najboljih troveslarki i izaberu zapovjednike za njih, od kojih da se ne služe nijednom za što drugo, nego, kao i novcem, u slučaju iste opasnosti, ako bude trebalo.

25. Atenjani su na sto lađa plovili oko Peloponeza i s njima Kerkirani pritekavši im u pomoć s pedeset lađa i drugi neki od tamošnjih saveznika, te su pustošili tuđe obale i iskricali se u lakonskoj Metoni udarivši na zid koji je bio slab i nezaposjednut ljudima.

Baš je u tim mjestima bio s posadom Spartanac Brasida Telisov koji, doznavši to, pođe u pomoć ljudima u onom mjestu sa sto oklopnika. Probije se kroz atensku vojsku koja je bila raspršena po okolici i zabavljena oko zida te uđe u Metonu izgubivši kod prodora nekolicinu od svojih ljudi i spasi grad. Zbog te smionosti bude prvi od sudionika u tom ratu javno pohvaljen u Sparti.

Atenjani su digavši sidra plovili uz obalu u pristavši u Fiji u Elidi dva su dana pustošili kraj i svladali u boju tristo odabranih vojnika iz unutrašnje Elide i Elejce odanle iz okolice, koji su došli u pomoć. Kad se digao veliki vjetar, Atenjani se šibani olujom u kraju bez luka većinom ukrcaju u lađe i plovili su oko rta zvanog Ihtij⁵⁹ prema luci u Fiji. Mesenjani pak i neki drugi koji se nisu mogli ukrcati pođu kopnom i zauzmu Fiji. Kasnije ih uzmu lađe koje su oplovile rt i oni otplove napustivši Fiji, a već je velika elejska vojska bila stigla u pomoć. Atenjani otplove u druge krajeve koje su pustošili.

26. U isto vrijeme Atenjani odašalju trideset lađa u lokridske vode ujedno kao stražu za Eubeju. Brodovljem je zapovijedao

⁵⁹ Grčki *Ihtýs* (riba).

Kleopomp Klinijin. Iskrcavši se, pohara neke primorske krajeve i zauzme Tronij, pa uzme iz njega taoce i u Alopi pobijedi u boju Lokrane koji su pritrčali u pomoć.

27. Istoga ljeta protjeraju Atenjani i Eginjane s EGINE, njih, djecu i žene, optuživši ih da su poprilično krivi tadašnjemu ratu. Činilo im se sigurnije da Eginu koja leži blizu Peloponeza sami drže poslavši onamo svoje naseljenike. I odašalju ne mnogo kasnije na nju naseljenike. Prognanim Eginjanima dadu Lakedemonjani Tireju za stanovanje i zemlje za obrađivanje, i to zbog razmirica s Atenjanima i jer su im oni bili dobročinitelji za potresa i ustanka državnih robova. Tirejska zemlja graniči s Argolidom i Lakonijom dopirući do mora. Jedni se od njih tu nastane, a drugi se rasprše po ostaloj Heladi.

28. Istoga toga ljeta, za mlađa mjeseca, dogodi se pomrčina sunca oko podne (kako se čini, jedino je tada i moguće da nastane ta pojava) i sunce se, nakon što je postalo slično polumjesecu i nakon što su se pokazale neke zvijezde, opet ispunilo.

29. I istoga ljeta učine Atenjani svojim gostinskim zastupnikom⁶⁰ Abderanina Nimfodora Pitova čiju je sestru imao za ženu Sitalk kod kojega je on bio vrlo utjecajan. Iako su ga Atenjani prije držali neprijateljem, pošalju po njega želeći da im trački kralj Sitalk Terov postane saveznikom. Sitalkov otac Ter prvi je Odrišanima osnovao veliko kraljevstvo u većem dijelu ostale Trakije. Naime, velik dio Tračana živi i samostalno. A s Terejem, koji je uzeo za ženu Proknu Pandionovu iz Atene, nije taj Ter ni u kakvu rodu niti su bili iz iste Trakije, nego je Terej stanovao u Dauliji koja se sad zove Fokida, a tad su u njoj stanovali Tračani. I ono djelo s

⁶⁰ Gostinski zastupnik zvao se proksen (*prókseños*), a vršio je službu današnjih konzula, s tom razlikom što je u svojoj zemlji zastupao interese strane države ili njezinih građana.

Itijem⁶¹ izvršise žene u toj zemlji (i mnogi pjesnici spominjući slavuju prozvali su tu pticu daulijskom). A i vjerojatnije je da je Pandion radi međusobne koristi radije udao kćer tako blizu nego kod Odrišana udaljenih mnogo dana hoda. A Ter, koji nije imao ni isto ime, bio je prvi moćni odriski kralj. Njegova, dakle, sina Sitalka uzeše Atenjani za svoga saveznika želeći da im pomogne pokoriti krajeve uz tračku obalu i samoga Perdiku. Došavši u Atenu, Nimfodor izradi savez sa Sitalkom, a njegova sina Sado-ka učini atenskim građaninom. Obećavao je da će dokrajčiti rat u Trakiji, naime da će nagovoriti Sitalka da pošalje Atenjanima tračku vojsku sastavljenu od konjanika i lakog pješništva. A izmiri i Perdiku s Atenjanima i nagovori ih da mu vrate Termu. Odmah Perdika povede vojnu s Atenjanima i Formionom protiv Halkidana. Tako Sitalk Terov, trački kralj, i Perdika Aleksandrov, makedonski kralj, postanu saveznici Atenjanima.

30. A dok su Atenjani na sto lađa još bili oko Peloponeza, zauzmu korintski grad Solij i predadu Paleranima, jedinima od Akarnanaca, zemlju i grad na uživanje. I zauzmu na juriš Astak u kojem je bio silnik Euarh; njega istjeraju, a mjesto podvrgnu svojem savezu. Doplovivši do otoka Kefalenije, predobiju ga bez boja. Kefalenija leži prema Akarnaniji i Leukadi, a sastoji se od četiri grada: Paljana, Kranjana, Samejana i Pronjana. Ne mnogo kasnije vrte se brodovi u Atenu.

31. Ujesen nakon toga ljeta provale Atenjani sa svom snagom, sami i doseljenici, u Megaridu, pod vodstvom Perikla Ksantipova. Čim su Atenjani ploveći na sto lađa oko Peloponeza (upravo su, naime, već bili u Egini na povratku kući) doznali da su njihovi sugrađani sa svom vojskom u Megari, otplove k njima i pridruže im se. To je zaista bila najveća atenska vojska na okupu dok je

⁶¹ U atičkoj je priči Pandionova kći Prokna zaklala sina Itija i spremila ga mužu za objed zbog njegove nevjere i okrutnosti. Pretvorena u slavuju neprestano tuži za Itijem.

još grad cvao i dok još nije udarila bolest. Atenjani sami imali su ne manje od deset tisuća oklopnika (tri tisuće su bile u Potideji), doseljenici udare zajedno s njima na broj ne manje od tri tisuće oklopnika, a napose je bila znatna ostala četa lakooružanika. Opustošivši velik dio zemlje, vrate se natrag. A poduzimali su Atenjani kasnije u ratu svake godine i druge provale u Megaridu, i konjaničke i sa svom vojskom, dok nisu zauzeli Niseju.

32. Atenjani utvrde kao tvrđavu na izmaku toga ljeta i Atalantu (to je otok kod opuntskih Lokrana koji je prije bio pust), da ne bi gusari, ploveći iz Opunta i ostale Lokride, pustošili Eubeju. To se dogodilo toga ljeta poslije povratka Peloponežana iz Atike.

33. Sljedeće zime Akarnanac Euarh, želeći se vratiti u Astak, nagovori Korinćane da ga vrate doplovivši s četrdeset brodova i tisuću pet stotina oklopnika, a i on sam unajmi neke plaćenike. Vojsci su zapovijedali Eufamida Aristonimov, Timoksen Timokratov i Eumah Hrisisov. I oni doplovivši vrate Euarha. Hoteći se domoći nekih mjesta u ostaloj primorskoj Akarnaniji pokušaju to, ali kad nisu mogli, plovili su natrag kući. Ploveći uz obalu, pristanu na povratku u Kefaleniji i iskrcaju se u kranjanskoj zemlji, ali ih oni prevare sklopivši neki ugovor, tako da su izgubili nekoliko svojih ljudi jer su Kranjani iznenada navalili. Brže bolje odjedrivši vrate se kući.

POGREBNI GOVOR PERIKLOV PALIM ATENJANIMA

34. Iste zime prirede Atenjani po prastarom običaju na državni trošak pogreb onih koji su prvi poginuli u ovom ratu, na ovaj način: Izlažu najprije kroz tri dana kosti poginulih sagrađivši šator i svatko prinosi svome što god hoće. A kad se vrši sahranjivanje, kola voze sanduke od čempresa, za svaku općinu po jedan. Unutra su kosti iz koje je tko općine bio. A i nosi se jedan

prazan pokriven odar za nestale koje ne nađu, da bi ih sahranili. Sudjeluje kod pogreba tko hoće i od građana i od stranaca, i žene rođakinje sudjeluju i nariču na grobu. Polazu ih napokon na državnom groblju koje je u najljepšem gradskom predgrađu. Na tom groblju uvijek pokapaju poginule u ratu, osim palih na Maratonu. Budući da su držali njihovu hrabrost izvanrednom, prirediše im pogreb na mjestu bitke. Kad ih pokriju zemljom, čovjek kojega izabere grad i za kojega se čini da je vrlo razborita suda te se ističe ugledom, govori nad njima doličan pohvalni govor. Poslije toga odlaze s groblja. Tako ih pokapaju. I za čitavoga rata, kad bi se to dogodilo, poštovali su taj običaj. Nad ovima, dakle, prvima izaberu Perikla Ksantipova da govori. Kad je bio pravi čas, otišavši od groba na visoko podignutu govornicu, da bi ga mnoštvo što dalje čulo, govorio je ovako:

35. »Zaista većina onih koji su ovdje već govorili hvale onoga koji je ovakav govor zakonom uredio, kako je lijepo da se govori nad onima koji se sahranjuju pali u ratu. Meni se čini da bi bilo dovoljno ljudima koji su bili djelom valjani, djelom i iskazivati počasti, kao što i sad vidite kod ovoga pogreba priređenoga na državni trošak, i da vjera u vrline mnogih ne ovisi o jednom čovjeku koji održi govor bilo dobro ili slabije. Teško je, naime, govoriti primjereno o stvarima u kojima se jedva daje učvrstiti i uvjerenje o istinitosti čina. Slušatelj upućen i dobrohotan doskora može pomisliti da se nešto u dosta slabom svjetlu iznosi o onom što on želi i zna, a neupućeni će iz zavisti misliti da ima stvari koje se i pretjeruju ako bi slušao nešto što nadilazi njegove naravne sposobnosti. Sve dotle su pohvale izrečene o drugima snošljive dok tko i sam misli da je vrstan učiniti nešto od onoga što je čuo. A ako ih što nadvisuje, tomu već zavide i ne vjeruju. Ali budući da su naši stari tako odredili da je to lijepo, treba da i ja, držeći se toga običaja, kušam što više zadovoljiti očekivanje i mišljenje svakoga od vas.

36. Počet ću najprije s našim predima jer je pravedno i dolično kod ovakve zgrade iskazivati im tu čast da ih se sjećamo. Nastavali su uvijek bez promjene ovu zemlju iz koljena u koljeno sve dosada i predali je nama slobodnu svojom hrabrošću. I oni su vrijedni pohvale i još više naši oci. Stekli su, osim onoga što su baštinili uz velike napore, moć koliku danas imamo i ostavili je nama, sadašnjem naraštaju. A veći dio moći proširili smo evo mi sami koji smo još sad u najljepšoj muževnoj dobi i opremili smo grad svim i svačim, da je posve nezavisan i za rat i za mir. Ne želim vam, jer znate, nadugo govoriti o ratnim djelima po kojima smo sve to stekli, ako smo kad ili mi sami ili naši oci spremno odbili barbarina ili Helena kad je kao neprijatelj napadao, nego ću preko toga prijeći. A kakvim smo radom do toga došli i uz kakav ustav i običaje, po čemu je ta moć postala velika, to ću najprije razjasniti, a zatim ću prijeći na pohvalu ovih pokojnika, jer držim da u sadašnjem času nije nezgodno to spomenuti i da je to saslušati od koristi čitavu množtvu, kako građana tako i stranaca.

37. Mi imamo ustav koji se ne ugleda u zakone susjeda, nego smo više mi sami uzorom nekome nego što oponašamo druge. I nazvan je imenom pučka vlada jer se ne oslanja na malo njih, nego na mnoštvo, a svi imaju jednakost pred zakonima u privatnim razmiricama. Što se pak tiče javnoga života, svatko se poštuje kako je u čemu na dobru glasu, ne po pripadnosti jačoj državnoj stranci, nego po vrsnoći; nitko opet nije zbog siromaštva spriječen neznatnim ugledom, ako samo može, učiniti državi što dobro. Slobodno upravljamo državnom zajednicom i što se tiče međusobnog sumnjičenja u svakodnevnim poslovima ne ljutimo se na bližnjega ako što radi po svom veselju i pritom ne pokazujemo znakove ljutine, koji, doduše, ne škode, ali ipak vrijeđaju oko. Iako ne postupamo nasilno u privatnim poslovima, ne ogrješujemo se o državne zakone najviše iz strahopoštovanja i u poslušnosti prema službenim glavarima i zakonima, a prije

svega prema onim zakonima koji su izdani na korist onih kojima se čine nepravde i koji, iako nepisani⁶², donose općenito priznatu sramotu.

38. Doista, i najviše smo odmora nakon napora pružili duhu priređujući brojne igre i žrtvene svetkovine kroz čitavu godinu te koristeći se krasno uređenim svojim kućama, kojih svakodnevno uživanje razgони tugu. Zbog veličine grada sve se u nj stječe iz čitava svijeta i tako se događa da plodove dobara koja se ovdje rađaju ubiremo s jednako velikim užitkom kao i dobra ostalih ljudi.

39. A razlikujemo se i u ratnim pripremama od protivnika ovim: Grad držimo otvorenim za svakoga i nikada tjeranjem stranaca nikoga ne odbijamo ili od pouke ili od gledanja onoga što bi tko od neprijatelja, budući da nije sakriveno, mogao vidjeti i time se okoristiti, jer se ne pouzdajemo više u pripreme i lukavštine nego u junačko srce nas samih u boju. I u odgoju protivnici mučnom vježbom još kao dječaci prelaze odmah u muževnost, dok mi živeći udobno isto tako srćemo u jednake borbene opasnosti. A dokazom je ovo: Lakedemonjani ne ratuju sami, nego sa svim saveznicima protiv naše zemlje, a mi sami, navalivši na zemlju svojih susjeda i boreći se u tuđoj zemlji, svladavamo ponajviše vrlo lako one koji se bore za svoje ognjište. S cjelokupnom našom silom nikad se nijedan neprijatelj nije ogledao, jer se mi istodobno brinemo i za mornaricu i na kopnu smo razasuti na mnogo mjesta. Ako se kad pobiju s jednim dijelom pa svladaju neke od nas, diče se da su nas suzbili sve, a ako budu pobijede-ni, vele da ih je potukla čitava naša vojska. Ipak, ako smo voljni boriti se živeći radije bezbrižno nego vježbajući se u naporima, i ne toliko za volju zakona koliko po svojoj hrabroj ćudi, to je

⁶² To su prirodni zakoni koji vrijede jednako za sve ljude.

prednost što se mi, iako se ne volimo unaprijed teško mučiti, pokazujemo, ako do napora dođe, isto tako smionima kao oni koji se vječno muče. Naš je grad vrijedan divljenja i u tom pogledu i još u drugim stvarima.

40. Mi ljubimo lijepo bez rasipnosti i bavimo se znanošću bez mekoputnosti. Služimo se bogatstvom radije za djelatnost u zgodan čas nego radi hvalisanja. Nikome nije sramota priznavati siromaštvo, nego je sramotnije ne izbjegavati ga radom. Isti ljudi brinu se jednako za domaće poslove kao i za državne, a i oni koji se posvetišu drugim poslovima nisu nevjšti državnoj upravi. Mi jedini držimo onoga koji ne sudjeluje u državnim poslovima, ne dokolnim, nego beskorisnim članom. Mi isto tako ili prosuđujemo ili razmišljamo pravo o tim stvarima i ne držimo rasprave štetne djelima, nego radije mislimo da je štetno ne dati se govorom poučiti prije nego se djelotvorno pođe na ono što treba. I ovo je doista naša osobina da se ponajviše smiono laćamo posla isto tako kao što i razmišljamo o onom čega ćemo se prihvatiti. U ostalih ljudi neukost rađa drzovitošću, a razmišljanje oklijevanjem. Duševno najjaćima opravdano bismo prosudili one koji sasvim jasno spoznaju opasnosti i ugodnosti, ali se zbog njih ne daju odvratiti od pogibli. I plemenitim djelima stojimo u opreci prema većini jer stječemo prijatelje ne primajući od njih dobro, nego im dobro čineći. Stalniji je onaj prijatelj koji je učinio nekome ljubav tako da je čuva kao dug iz dobrohotnosti prema onomu komu ju je iskazao; a onaj je nasuprot, koji je duguje, mlitaviji, jer zna da neće vraćati uslugu kao ljubav nego kao dug. I mi jedini koristimo drugome ne toliko računajući na svoju korist koliko iz svijesti da smo slobodni ljudi.

41. Ukratko kaćem da ćitava naša država slući kao škola Heladi i pojedinaćno mi se ćini da se kod nas isti ćovjek moće pokazivati u vrlo mnogim poslovima uglaćen i vrlo okretan kao osoba

dovoljna sama sebi. A da to nije više puko hvalisanje u sadašnjoj prilici, nego da su to istinita djela, pokazuje sama državna moć koju smo stekli ovakvim vladanjem. Jedino se naša država od sadašnjih izlaže kušnji i pokazuje se većom od svoga glasa; ona jedina ne pobuđuje ni kod neprijatelja napadača zlovolju što od takvih ljudi trpi nevolje ni kod podanika prijekor da njima ne vladaju vrijedni ljudi. Pokazali smo svoju moć velikim dokazima i ne baš bez svjedoka, a divit će nam se sadašnji svijet i kasniji naraštaji. Ništa ne trebamo hvale Homerove ni koga drugoga koji će nas pjesmama načas razveseliti, dok će istina naškoditi stvorenom mišljenju o djelima. Sve more i zemlju prisilili smo da budu pristupačni našoj odvažnosti i svuda smo postavili vječne spomenike i zla i dobra. Za takvu eto državu ovi junački poginule, plemenito sudeći da im se ona ne smije oteti, a pravo je da i svaki od nas preživjelih bude spreman za nju trpjeti.

42. Zbog toga sam upravo i govorio opširno o državi – da vas poučim kako se naša borba i borba onih koji ništa spomenuto nemaju ne vodi za jednaku nagradu i da ujedno potkrijepim očitim dokazima pohvalu ovih nad kojima sada govorim. Izrekao sam najveći dio njezin. To što sam, naime, uzveličao grad, okitilo je junaštvo ovih i njima sličnih i ne bi se mnogima od Helena mogla pokazati pohvala ravna djelima kao kod ovih. A čini mi se da sadašnji konac života ovih pokazuje vrijednost čovječju, bilo da je prvi put pokazao ili da je posljednji put potvrdio. Ako su ostalim svojim djelima bili gori, pravedno je više od toga cijeniti njihovo junaštvo u ratovima za domovinu. Junačkim držanjem uništiš zle čine te više općem dobru koristiš nego što privatnim djelima naškodiš. Nitko od ovih nije više cijenio uživanje bogatstva i zato bio kukavica, niti se u siromaštvu nadao da će mu izbjeći i još se obogatiti, pa se uklonio opasnosti. Više su od toga žudjeli za osvetom protivnicima, a od pogibli su ujedno ovu držali najljepšom te su se htjeli uz takvu opasnost osvetiti

neprijateljima, a ono zanemariti. I povjeriše nadi da ona sretno izvrši nejasnu budućnost držeći da je opravdano pouzdati se u djelo u onom što je već njima samima bilo vidljivo. I u toj obrani držali su da im treba radije i smrt pretrpjeti nego uzmaknuti i spasiti se. Izbjogoše sramotnom glasu, svoj čin podupriješ životom i u najkraćem času ratne sreće odijeliše se od nas radije ovjenčani slavom nego kao sinje kukavice.

43. I ovi su dostojno grada bili takvi. Treba željeti da preživjeli budu pouzdaniji u svom mišljenju o neprijateljima, a nipošto ne smijemo držati opravdanim da budu plašljiviji i da se obaziru na državnu korist samo riječju. O njoj bi netko mogao opširno razlagati vama koji to isto tako dobro znate, govoreći vam kolika dobra ovise o obrani od neprijatelja, koji, štoviše, državnu moć danomice uistinu gledate i oduševljavate se za nju. A kad god vam se učini da je velika, pomišljate da su to stekli odvažni ljudi koji su znali što treba i pazili na čast u djelima, te koji, kad bi se prevarili u kojem pokušaju, nisu odmah držali dostojnim da i grad liše svoga junaštva, nego su mu prikazali najljepšu žrtvu. Žrtvujući za zajednicu svoj život stjecali su napose neprolaznu slavu i najslavniji grob, ne onaj u kojem poživaju, nego onakav u kojem ostaje njihova slava i vječno se spominje svagda kad god se pruži zgoda bilo za govor bilo za djelo. Čitava je zemlja grob slavnih ljudi i ne označuje to samo natpis na stećcima u vlastitoj zemlji, nego i u stranoj zemlji živi nepisana uspomena više u pameti svakoga nego na spomeniku. U njih se vi sad ugledajte i, shvativši da je sreća u slobodi, a sloboda u hrabrosti, ne plašite se ratnih pogibli! Ne bi, naime, oni koji žive u bijedi i koji nemaju nade u dobro svoj život žrtvovali pravednije od onih koje u životu još čeka protivna promjena i kod kojih je upravo velika razlika ako u čemu stradaju. Za čovjeka koji ima ponosa bolnije je poniženje zbog kukavičluka nego neosjetna smrt koja nastupa zajedno s hrabrošću i s nadom u opće dobro.

44. Zbog toga sad i vas, roditelje ovih pokojnika, koji ste nazočni, ne sažalijevam, nego ću vas, štoviše, utješiti. Roditelji poginulih dobro znaju kako su proveli život u raznovrsnim nedaćama. Sretan je onaj koga zapadne najdičnija smrt kao ove sada, i onaj koga zapadne najdičnija žalost kao sada vas. Njima je bilo dosuđeno da jednako sretno prožive i dovrše život. Teško je dakako, znam, tješiti vas u onom čega ćete se i često sjećati videći sreću drugih kojom ste se nekoć i sami dičili. I nema žalosti za dobrom kojega je netko lišen prije nego ga okusi, nego za onim na što se netko navikne pa mu se oduzme. Treba da budete jaki i da se nadate drugoj djeci, vi koji ste još u dobi da djecu rađate. Posebice će nekima kasnija djeca donijeti zaborav na onu djecu koje više nema, a državi će biti dvostruka korist što neće biti lišena pučanstva i što će biti sigurnija. Nije moguće da o nečem nepristrano ili pravedno vijećaju oni koji se ne izlažu opasnosti stavljajući na kocku na jednaki način i sinove. A vi, koji ste opet prekoračili dob, smatrajte da vam je dobitak veći dio života koji ste sretno živjeli i da će preostali dio biti kratak, pa ga olakšajte sebi slavom ovih! Težnja za slavom jedina ne stari, i u klonuljoj dobi, kako neki kažu, ne veseli čovjeka više dobivati nego biti čašćen.

45. A vas opet koji ste nazočni, sinove ili braću ovih, vidim da čeka veliko natjecanje (jer svaki obično hvali onoga koga više nema) i ma koliko se vi isticali u vrlini, jedva će vas držati, ne njima jednakima, nego malo lošijima. Takmaci zavide živima, a onoga koji im nije na putu časte sklonošću bez protuslovlja.

A ako treba da se malo sjetim i ženske vrline onih koje će sad biti udovice, sve ću izreći kratkom preporukom. Velika će vam biti čast ako ne zaostanete za prirodom svoga spola te ako se među muškarcima bude što manje govorilo o vašoj vrlini ili prijekoru.

46. Rekao sam u govoru što je po zakonu bilo potrebno i ove smo već, koje sahranjujemo, doista počastili, a grad će njihovu

djecu odgajati na državni trošak odsada sve do mladenačke dobi određujući koristan vijenac nakon ovakvih borbi i ovima i njihovoj siročadi. Gdje su, naime, za hrabrost ustanovljene najveće nagrade, tamo su državljani i najbolji ljudi. A sad, nakon što je svatko oplakao svoga kako mu je bila dužnost, otidite! <

47. Takav je bio pogreb te zime i nakon njezina izminuća svršavala se prva godina toga rata.

KUGA U ATENI

Odmah u početku sljedećega ljeta provale Peloponežani i njihovi saveznici s dvije trećine vojske kao i prvi put u Atiku (a vodio ih je lakedemski kralj Arhidam Zeuksidamov), i udarajući tu tabor harali su zemlju. I nakon što su oni bili u Atici ne baš mnogo dana, prvi put stade se pošast javljati među Atenjanima, a govorilo se da je i prije bjesnjela na mnogim mjestima i na Lemnu i drugdje, no ipak se nije pamtilo da je tolika kuga i takav pomor ljudi igdje bio. Ni liječnici je, naime, nisu u početku mogli liječiti zbog neznanja, nego su sami najviše umirali što su više posjećivali bolesnike, a ni druga kakva ljudska vještina nije pomagala. I što su se utekli u hramove ili poslužili proroštvima i tomu sličnim, sve je bilo beskorisno, te na koncu, kako ih je zlo svladalo, okaniše se i toga.

48. A započela je, kako se pripovijeda, najprije u Etiopiji iznad Egipta. Zatim je sišla u Egipat i Libiju i veliki dio kraljeve zemlje. A u atenski grad iznenada provali i najprije zahvati ljude u Pireju, tako da su oni i rekli da su Peloponežani bacili otrova u bunare, jer izvora ondje još nije bilo. Kasnije se raširi i po gornjem gradu i umiralo ih je već mnogo više. Neka, dakle, govori o njoj svatko kako misli, i liječnik i nestručnjak: iz čega je vjerojat-

no to zlo nastalo i koji su uzroci po njegovu mišljenju bili jaki te imali moć da učine toliku promjenu i preokret. Ja ću reći kako je nastajala i po čemu bi tko, ako bi i opet provalila, motreći je mogao što o njoj unaprijed znati da je bolje prepoznata. To ću razjasniti jer sam i sam od nje bolovao i vidio druge kako trpe.

49. Ona je godina,⁶³ kako su svi priznavali, bila baš vrlo zdrava što se tiče ostalih bolesti. I ako je tko prije od čega i bolovao, sve se svelo na to zlo. Ostale je bez ikakva povoda, upravo iznenada, iako su prije toga bili zdravi, spopadala silna vrućina u glavi, crvenilo očiju i upala, a unutra je ždrijelo i jezik odmah podbijala krv, i širili su neobičan i smrdljiv zadah. Zatim je iz toga slijedilo kihanje i promuklost i za ne mnogo vremena silazila je mučnina u prsa uz žestok kašalj. I kad bi se bolest ustalila u želucu, preokretala bi ga i nastupala su svakovrsna izlučivanja žuči, koliko su im god imena dali liječnici, i to uz veliku bol. Većinu je obuzimalo prazno riganje uzrokujući žestoko trzanje, što bi jednima brzo prestalo, a drugima i mnogo kasnije. Kad bi se tijelo izvana diralo, nije bilo ni odviše vruće ni blijedo, nego crvenkasto i plavkasto, sve osuto malim mjehurićima i prištevima. Iznutra je bila takva vrućina da nisu podnosili pokrivanja ni sasvim tankim vunanim haljinama ni platnom ni čim drugim, nego su bili goli tako da bi se najradije sami bacali u hladnu vodu. I mnogi ljudi, koje nisu čuvali, to i učiniše natjerani u bunare neugasivom žeđom. A jednako je bilo jesu li pili više ili manje. Nisu se mogli smiriti i besanica ih je neprestano mučila. Tijelo nije ginulo, koliko ga je god vremena bolest mučila, nego se odupiralo patnji iznad očekivanja, tako da ih je većina umirala deveti ili sedmi dan od unutarnje vrućine, iako su imali još nešto snage. Ili, ako bi se tomu othrvali, bolest bi silazila u utrobu i nastajala-

⁶³ S ovim opširnim opisom bolesti može se usporediti osobito opis u Lukrecija (VI 1146 i dalje). To je bio tifus najgoreg oblika. U Egiptu su se rađale slične bolesti, vjerojatno zbog poplava Nila i velikog isparavanja trulih tvari.

lo bi u njoj jako gnojenje, a ujedno nastupao jaki proljev pa su mnogi kasnije umirali od slabosti. Zlo je prolazilo kroz čitavo tijelo počevši odozgo i smjestivši se najprije u glavi. A ako bi tko preživio najgore, pokazivalo se tako da je zahvaćalo krajnje dijelove tijela jer je udaralo na stidne udove i na vrške ruku i nogu, i mnogi su lišeni njih ostali živi, a neki lišeni i očiju. A neke je, kad bi prizdravili, obuzimao časoviti zaborav svega jednako, te nisu poznavali ni sebe ni svojih rođaka.

50. Vrsta bolesti bila je gora nego se da opisati, a i inače je svakoga napadala teže nego što je ljudska narav podnosila. A da je ona bila nešto sasvim drugo nego koja od srodnih bolesti pokazalo se u tome što ptice i četveronožne životinje koje napadaju mrtvace ili nisu k mrtvima prilazile, iako je bilo mnogo nepokopanih, ili su, okusivši ih, ugibale. Dokaz je što je takvih ptica očito nestalo i što se nisu vidale ni drugdje ni oko takvih mrtvacu. Kod pasa se još više opazio taj učinak zbog toga što žive zajedno s ljudima.

51. Bolest je, dakle, bila takva općenito po vanjskom izgledu, da ne spomenem i mnoge druge neobične pojave – kako se svakom događalo nešto sasvim različito jednome nego drugome. I nijedna druga od uobičajenih bolesti nije dosađivala u ono vrijeme, a ako bi i koja nastala, prelazila je u ovu. Umirali su i oni zanemareni i oni brižno njegovani. Nije bilo nijednoga lijeka za koji se moglo reći da će koristiti onima koji ga budu uzimali, jer što je jednomu koristilo to je drugomu škodilo. Nijedno tijelo nije očito bilo dovoljno otporno protiv te bolesti, bez obzira na jakost ili slabost, nego je ona grabila sve, pa i one koji su se liječili strogim načinom života. Najstrašnije je u čitavu tom zlu bilo malodušje ako bi tko osjetio da je bolestan (jer bi se u mislima odmah podao očaju, prepuštao mnogo više i nije se odupirao) i to što bi se njegovom zarazili jedan od drugoga i umirali kao ovce. I to je uzrokovalo najveći pomor. Naime, ili ne bi htjeli u stra-

hu pohađati jedni druge pa su umirali osamljeni, i mnoge kuće izumriješe jer nije bilo njegovatelja, ili bi pohađali bolesnike te su pogibali, i to najviše oni koji su držali što do plemenitosti. Zbog srama, naime, polazeći k prijateljima nisu štedjeli sami sebe, jer su se naposljetku i njihovi ukućani, svladani od velikoga zla, umorili od jaukanja nad umirućima. Ipak su više sažalijevali umirućega i bolesnoga oni koji su preboljeli, jer su bolest otprije poznavali i sami već bili sigurni. Dvaput, naime, nije bolest istoga spopadala tako da bi bila i smrtonosna. I ostali su ih nazivali sretnima i oni sami u trenutnom velikom veselju gajili su i za kasnije vrijeme neku ispraznu nadu da neće nikad više umrijeti ni od druge bolesti.

52. A dosta ih je pritisnulo kod tadašnje nevolje i gomilanje ljudi sa sela u grad, ali isto tako i same došljake. Nije bilo kuća, nego su stanovali u ljetno doba u zagušljivim kolibama, pa je pošast harala bez svakoga reda, te su i mrtvac, kako su umirali, ležali jedni na drugima ili su se ljudi polumrtvi valjali po cestama i oko svih izvora žedni vode. Hramovi, u kojima su se nastanili, bili su puni mrtvaca koji su ondje umirali. Budući da je zlo preotimalo maha, ne znajući što će biti s njima, stadoše omalovažavati jednako i božje i ljudske zakone. Bili su poremećeni svi običaji koji su se prije držali kod pogreba, te su pokapali mrtve kako je tko mogao. I mnogi su u oskudici potrebnih stvari, budući da su već prije imali mnogo mrtvaca, besramno postupali, te bi stavili svoj mrtvac na tuđe lomače prije onih koji su ih podigli i tajno bi ih potpaljivali, a drugi bi bacili mrtvac koga su nosili, gore na drugoga koji je gorio, pa bi odlazili.

53. Ponajprije bolest i u ostalom pogledu dade povoda za veća bezakonja u gradu, jer se pojedinac lakše usuđivao da po miloj volji radi ono što je prije tajno činio, gledajući naglu promjenu bogataša koji su nenadano umirali i onih koji prije nisu ništa imali, a sad su odmah prisvajali njihovo imanje. Stoga su to drža-

li kratkotrajnim dobitcima i željeli ih uživati misleći da je njihovo tijelo i blago samo za malo dana. Nitko nije bio spreman unaprijed se mučiti oko onoga što se činilo lijepim, držeći da je lako moguće da će propasti prije nego to postigne. Ono, dakle, što je bilo ugodno samo po sebi i što je za dobitak bilo probitačno, to je vrijedilo i kao lijepo i pošteno. Nikakav strah božji ili ljudski zakon nije ih sprečavao, jer su, videći da svi jednako umiru, držali da je svejedno poštuju li oni te zakone ili ne. Što se tiče prestupaka, nitko se nije nadao da će poživjeti do zakazivanja parnice i pretrpjeti kaznu, već je mislio da mnogo veća dosuđena kazna visi nad njim i da je pravo, prije nego se ona na njega svali, naužiti se nešto života.

54. Atenjani su zapali u takvu nevolju koja ih je pritiskivala: ljudi su u gradu umirali, a zemlja se izvan njega pustošila. I u tom zlu, naravski, sjete se i ovoga proroštva za koje su stariji govorili da je davno bilo ispjevano:

Doći će dorski rat i kuga zajedno s njime.

Nastala je, dakle, prepirka među ljudima jesu li stari u proroštvu rekli »kuga« ili »glad«,⁶⁴ a prevladavalo je u tadašnjoj zgodu, dakako, mišljenje da je bilo rečeno »kuga«. Ljudi su, naime, povezivali svoje pamćenje s onim što su trpjeli. A ako ih, mislim, snađe kasnije od ovoga jednom drugi dorski rat i dogodi se da nastane glad, vjerojatno će tako tumačiti proroštvo. A sjete se i lakedemonskoga proroštva oni koji su za nj znali: kad su oni pitali boga⁶⁵ da li treba ratovati, bog im odgovori, ako budu ratovali svom silom, da će steći pobjedu i sam će im, reče, pomagati. Prosuđivali su da se događaji doista slažu s proroštvom. S provalom Peloponežana odmah je počela pošast. U Peloponez

⁶⁴ Na grčkom je razlika u jednom glasu – *loimós* (kuga) : *limós* (glad).

⁶⁵ Apolona.

se nije uvukla, što je vrijedno spomenuti. Poharala je najviše Ate-
nu, a zatim i ostala najnapučenija mjesta. Toliko o događajima
vezanima za kugu.

PELOPONEŽANI DRUGI PUT UPADAJU U ATIKU. ATENSKA MORNARICA KRSTARI DUŽ PELOPONEZA

55. Kad su Peloponežani opustošili ravnicu, prodru u područje
zvano Paral sve do Laurija, gdje Atenjani imaju rudnike srebra. I
najprije opustoše onaj dio koji gleda prema Peloponezu, a zatim
onaj okrenut prema Eubeji i Andru. A Periklo, koji je bio voj-
skovođa, i tada je bio istoga mišljenja kao i za prijašnje provale
– da Atenjani ne trebaju izlaziti u boj protiv njih.

56. Dok su oni još bili u ravnici, prije nego su stigli u primorje,
spremao je Periklo stotinu lađa za navalu na Peloponez i, kad su
bile spremne, isplovi. A vozio je na lađama četiri tisuće atenskih
oklopnika, i tristo konjanika u lađama za prijevoz konja, koje su
tad prvi put bile sagrađene od starih lađa. Zajedno su s njima vo-
jevali i Hijani i Lezbljani s pedeset lađa. Kad je isplovila ta aten-
ska vojska, ostave Peloponežane u primorju u Atici. Kad su stigli
u peloponeski Epidaur, opustoše veliki dio zemlje i udarivši na
grad ponadaju se da će ga osvojiti, što im ipak ne pođe za rukom.
Ploveći iz Epidaura opustoše trezensku, halijsku i hermionsku
zemlju. Sve su to primorski krajevi na Peloponezu. Odanle di-
gnu sidra i stignu u Prasiju, primorski lakonski grad, i opustoše
dio zemlje i sam grad osvoje i razore. Učiniivši to, vrate se kući.
Peloponežane više ne zateknu u Atici jer su se bili povukli.

57. Dok su Peloponežani bili u atenskoj zemlji, a Atenjani vo-
jevali na brodovima, zaraza je uništavala Atenjane i u vojsci i u
gradu, tako da se i reklo da su Peloponežani pobojavši se bole-

sti, čim su saznali od prebjega da je ona u gradu i ujedno vidjeli gdje sahranjuju mrtve, brže bolje izašli iz zemlje. Za te su provale najviše vremena ostali u zemlji i svu je opustošili. Naime, bili su otprilike četrdeset dana u atičkoj zemlji.

58. Istoga ljeta Hagnon Nikijin i Kleopomp Klinijin, koji su bili suvojevode Periklovi, odmah udare s vojskom koju je on imao na Halkidane uz tračku obalu i na Potideju, koja se još podsjedala. Stigavši onamo, dopremali su strojeve protiv Potideje i na svaki je način kušali zauzeti. Ali nije im uspjevalo ni zauzeće grada ni ostalo što bi odgovaralo njihovoj pripravi. Nakon što se i tamo raširila zaraza, teško pritisne Atenjane i uništavaše vojsku, te su se i prije stigli atenski vojnici zarazili od vojske Hagnonove, iako su u vrijeme prije toga bili zdravi. Formiona i njegovih tisuću i šest stotina vojnika nije više bilo kod Halkidana. Hagnon se, dakle, vrati lađama u Atenu izgubivši od zaraze za kojih četrdeset dana od četiri tisuće oklopnika tisuću i pedeset. A prije stigli vojnici ostanu na svome mjestu i podsjedahu Potideju.

ZLOVOLJA ATENJANA NA PERIKLA

59. Poslije druge provale Peloponežana Atenjani su, kako je njihova zemlja bila po drugi put opustošena i kako su ih tištali bolest i rat, promijenili mišljenje i krivili Perikla, jer da ih je on nagovorio na ratovanje i da su zbog njega zapali u nevolje. I nastojali su se sporazumjeti s Lakedemonjanima pa su slali neke poslanike k njima, ali bez uspjeha. Nalazeći se prema njihovu mišljenju odasvud bez pomoći, udarali su na Perikla. Videći kako se ljute na tadašnji položaj i sve rade onako kako je naslućivao, sazove on skupštinu (a još je bio vojskovođa) i htjedne ih ohrabriti, stišati im duševnu zlovolju i učiniti ih blažima i neustrašivima. Stupivši pred njih, progovori ovo:

PERIKLOV POSLJEDNJI GOVOR

60. »Zlovolja vaša protiv mene izbila je kako sam očekivao (jer joj znam uzroke), i sazvaio sam skupštinu radi toga da vas podsjetim i ukorim ako se što nepravo ili na me ljutite ili malakšete u nesreći, jer ja mislim da država, koja u svemu dobro stoji, više koristi pojedincima nego ako svaki pojedini građanin živi u blagostanju, a ona cjelokupna propada. Ako je, naime, nekom čovjeku, što se njega tiče, dobro, a domovina mu propada, isto tako propada s njom i on, a ako je on pao u nesreću u sretnoj domovini, mnogo se prije izbavlja zla. Kada, dakle, država može podnositi nesreću pojedinaca, a svaki pojedinac njezine ne može, kako ne treba da svi nju branite i da izbjegavate ono što sad radite? Prestrašeni kućnim nesrećama zanemarujete opći spas i krivite mene koji sam vam savjetovao da ratujete, a i sami sebe koji ste se sa mnom u tome složili. Dakako, ljutite se na mene takva čovjeka, koji, mislim, ni za kim ne zaostaje da prosudi državne potrebe i da vam ih razloži, i rodoljub je i nepodmitljiv. Jer ako netko uoči državne potrebe, ali ih jasno ne obrazloži, kao da ih i nije spoznao. Tko pak ima to oboje, a državi je nesklon, ne može govoriti nešto probitačno. A ako i to ima, a novcem se da potkupiti, sve bi prodavao za to jedno. Ako ste stoga mislili da ja posjedujem bar donekle ta svojstva više od drugih i dali se nagovoriti da ratujete, ne mogu sad s pravom nositi krivnju da vam nanosim nepravdu.

61. Velika je ludost da se zarate ljudi koji imaju slobodan izbor i kojima inače dobro ide. Ali ako je bilo nužno, ili da popustimo i postanemo odmah podložni susjedima ili da se kroz pogibli izbavimo, veći prijekor zaslužuje onaj koji je izbjegao pogibli od onoga koji joj je prkosio. Ja sam isti i ne odstupam od svoga, a vi se mijenjate, jer, kad ste bili neoštećeni, dali ste se tom zgodom nagovoriti, a sada, kad ste u zlu, kajete se. Moj se govor ne čini istinit vašem malodušnom mišljenju jer svatko od vas već osjeća

bolnu stranu, a korist još svi jasno ne opažate. Ako se i dogodi velika promjena sreće, i to iznenada, vi ste u svom prosuđivanju tako potišteni da ne biste mogli ustrajati kod onoga što ste odlučili. Ponižava vaš ponos ono što se događa iznenada i neočekivano i mimo svakog računa. To se nama uz ostalo dogodilo osobito za kuge. Pa ipak vi, stanovnici velike države i odgojeni u njoj primjerenim načelima, treba da ste voljni podnositi i najveće nesreće i ne uništavati poštovanje svoje države (jer ljudi drže jednako opravdanim okrivljavati nekoga koji stečenu slavu zbog kukavštine izgubi, kao i mrziti onoga koji drzovito teži za slavom koja mu ne pripada), i treba da pregorite vlastitu nesreću i prionete oko zajedničkoga spasa.

62. Što se tiče ratnog napora – da će on biti velik i da uza sve to nećemo pobijediti – neka vam bude dosta i ono čime sam vam inače često dokazao da se neopravdano bojite toga napora. Razložiti ću i ono na što, čini mi se, niste ni sami nikad pomisliti niti sam ja to spomenuo u prijašnjim govorima, naime veličinu vaše vlasti. Ni sad ja ne bih to uradio, jer se čini dosta hvalisavo, kad vas ne bih gledao nevjerojatno preplašene. Vi mislite da vladate samo saveznicima, a ja tvrdim da ste od dva dijela od kojih je očita korist, od zemlje i mora, potpuni gospodari jednoga čitavoga dijela, koliko sad njim vladate, a ako budete htjeli, bit ćete mu gospodari još više. I nema toga koji će vas priječiti da plovite morem uz sadašnje naoružanje vašega brodovlja, ni kralj ni drugi ikoji narod od sadašnjih. Stoga se ova državna moć ne može usporediti s korišću kuća i zemlje, u čemu držite da ste pretrpjeli veliki gubitak. I nije pravo da to teško podnosite, da ne prezrete neki vrtić za zabavu i neku divotu bogatstva u usporedbi s tom moći, te da ne spoznate da će nam sloboda, ako se spasimo boreći se za nju, lako ono pribaviti, a da se, ako se drugima pokorimo, i prije stečeno obično smanjuje. Ne pokušajte se u obojem gorima od otaca koji su ono stekli velikim

trudom, a nisu baštinili od drugih, i još k tomu sačuvali i vama ostavili (sramotnije je da to, kad već imamo, izgubimo, nego da nismo imali sreće u stjecanju). Navalite na neprijatelje ne samo s ponosom nego i s prezirom, jer ponos se budi i u kakva kukavca čak i od nepromišljenosti koju sreća prati, a prezir u onoga koji vjeruje da i razumom nadvisuje protivnike. To mi doista imamo. I kod jednake sreće razum koji proizlazi iz ponosa pruža jaču odvažnost, te se manje pouzdava u nadu koja je jaka kad je čovjek neodlučan, a više se pouzdava u odluku koja se temelji na stvarnosti, jer ona stalnije predviđa budućnost.

63. Pravo je da podupirete državnu čast koja dolazi od vlasti, čime se svi dičite, i da ne bježite od napora ili da ne težite za častima. Ne treba misliti da se vi borite samo za jedno, za to hoćete li biti robovi umjesto slobodnih ljudi, nego i za to da ne izgubite vlast i ne dođete u opasnost od onih kojima ste se za vlasti zamjerali. A nije vam više moguće odreći je se, ako koji plašljivac u sadašnjem času, da bi živio u dokolici, dolazi i na tu »poštenu« misao. Vi već imate tu vlast kao silništvo, koje je, čini se, nepravедno prigrabiti, a opasno napustiti. Vrlo bi brzo takvi ljudi mogli druge nagovoriti i upropastiti državu, sve kad bi se i sami za se gdje nastanili kao slobodni, jer u dokolici nema spasa ako nije s njom združena odlučnost za rad, a neprestance robovati nije od koristi u vladajućoj državi nego u podložnoj.

64. A vi se ne dajte ni zavesti od takvih građana niti se ljutite na mene, s kojim ste se i sami složili da ratujete, što su protivnici navalili i učinili ono što je bilo prirodno kad im se vi niste htjeli pokoravati, i što nas je mimo očekivanja snašla ova bolest, zaista jedini događaj koji se zbio nenadano za sve nas. I znam da sam zbog nje donekle postao još više omražen, ali s nepravom, osim ako niste voljni pripisati meni i to kad budete mimo računa u čemu sretni. Božanski udes treba podnositi od nužde, a neprijateljske čine muževno. To je prije bilo uobičajeno u ovom gra-

du, a vi pazite da ne biste to sad poremetili. Znajte da naš grad ima preslavno ime kod svih ljudi zbog toga što nije podlijegao u nesrećama, a i žrtvovao je najviše ljudi i podnio najviše napora u ratu i stekao napokon dosad najveću moć, o kojoj će ostati zauvijek uspomena kod potomaka ako baš jednom malo i popustimo (jer sve je od prirode takvo da i opada). Spominjat će se da smo kao Heleni vladali zaista najvećim brojem Helena, da smo se održali u najvećim ratovima i protiv svih i protiv pojedinaca, i da smo stanovali u gradu prepunom svega obilja i najvećem. Ipak bi to ljenivac prekorio, ali onaj, koji i sam hoće nešto raditi, ugledat će se u nas, i ako tko to ne postigne, zavidjet će nam. A to da nas mrze i da smo im u sadašnjem času nesnosni, snašlo je zaista sve koliko ih je željelo vladati jedni drugima. Tko zbog najvećih djela stječe zavist, pravo snuje. Mržnja dugo ne traje, a sadašnji sjaj djelâ i slava uvijek se kasnije spominje i ostaje. Vi prosudite unaprijed što je za budućnost lijepo, a za sadašnjost nije sramotno, pa to odmah revno stecite! S Lakedemonjanima niti zapodijevajte pregovore niti jasno pokazujte da vam je teško u sadašnjim nevoljama, jer oni koji se zbog nesreća najmanje u duši žaloste i djelotvorno se najjače odupiru, ti su najjači i u državama i među pojedincima!«